

УДК 821.161.2-32:811.161.2'367.4
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-23>

Світлана ЛЕНСЬКА,
orcid.org/0000-0002-9061-2777
доктор філологічних наук,
професор кафедри української літератури
Полтавського національного університету імені В.Г. Короленка
(Полтава, Україна) svlenska@ukr.net

СПЕЦИФІКА СУРЯДНИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ У НОВЕЛІ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА «ТРИ ЗОЗУЛІ З ПОКЛОНОМ»

У статті досліджено запроєктованість одиниць синтаксичного рівня мови, а саме сурядних словосполучень, на розкриття домінуючих рис героїв новели Григора Тютюнника «Три зозулі з поклоном». Звернено увагу на відсутність подібних досліджень у літературознавчих та мовознавчих студіях. Проаналізовано функціонування окреслених синтаксем не як абстрактних одиниць мовного рівня, а як неодмінних елементів творення художності твору. У новелі письменник послуговується деталями, які часто перетікають у символи, для створення портретів героїв. Часто ці деталі є лише штрихами, але такими, що дають можливість читачу візуалізувати цілісні образи. Примітно, що ескізними замальовками є образи сина-наратора, Софії, Михайла й Карпа, тоді як образ Марфи має найбільше деталей, особливо автор виділяє її сині очі та пишне, хоч і зблякле, волосся. Завдяки проведеному аналізу з'ясовано, що на рівні синтаксичної організації лінгвального тла новели сурядні словосполучення є домінуючими в генеруванні художніх деталей. Часто вживаними є такі конструкції, що складаються з двох, трьох, рідше чотирьох компонентів, між якими діють єднальні відношення, згенеровані за допомогою сурядного безсполучникового зв'язку, а також сполучників *і*, *й*. Досліджувані синтаксеми виявляють свої особливості в складі речення й підпорядковані його естетичній комунікативній меті. З'ясовано, що додаткові відтинки, які накладаються на головне єднальне відношення, зумовлені «середовищем», у якому функціонує сурядне словосполучення й запроєктовані на створення психологічних портретів персонажів. Виявлено, що в багатьох словосполученнях діє безсполучниковий та сполучниковий зв'язок одночасно, при чому сполучник, як правило, приєднує останній компонент і в такий спосіб створює відтінок завершеності в характеристиці персонажів. Установлено, що важливим елементом новели є лист головного героя до дружини. Він не лише робить оригінальною композицію твору, а й є особливим засобом розкриття образу Михайла. Лист також набуває сакрального значення, адже на відстані об'єднує три нещасні долі. Проведений лінгвістично-літературознавчий аналіз дав можливість простежити тісну взаємодію організації синтаксичного рівня та ідейної спрямованості твору.

Ключові слова: новела, художня деталь, психологізм, речення, сурядний зв'язок, сурядні словосполучення, сурядні сполучники, єднальні відношення, безсполучниковість.

Svitlana LENSKA,
orcid.org/0000-0002-9061-2777
Doctor of Science (Philology), Professor,
Professor at the Ukrainian Literature Department
Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University
(Poltava, Ukraine) svlenska@ukr.net

THE SPECIFICS OF THE CO-ORDINATE PHRASES IN HRYHIR TIUTIUNNYK'S NOVEL "THREE CUCKOOS WITH A BOW"

The article investigates the projection of the units of the syntactic level of language, namely, the co-ordinate phrases, on the disclosure of the dominant features of the characters of Hryhir Tiutiunnyk's novel "Three Cuckoos with a Bow". Attention is drawn to the absence of such studies in literary and linguistic studies. The author analyzes the functioning of the outlined syntactic units not as abstract units of the language level, but as essential elements of the creation of the work's artistic value. In the short story, the writer uses details that often turn into symbols to create portraits of the characters. Often these details are only strokes, but they allow the reader to visualize complete images. It is noteworthy that the images of the narrator, Sofia, Mykhailo, and Karpo are sketches, while the image of Marfa has the most details, especially her blue eyes and lush, though faded, hair. The analysis has revealed that in terms of linguistic organization, co-ordinate phrases are dominant in generating artistic details. The most frequently used constructions are those consisting of two, three, and rarely four components, between which there are connecting relations generated by means of the conjunctionless connection, as well as the conjunctions «*і*», and «*й*». The studied syntaxes manifest their peculiarities in the sentence structure and are subordinated to its aesthetic communicative purpose. It has been found that additional

shades superimposed on the main connecting relation are due to the "environment" in which the co-ordinate phrase functions and are designed to create psychological portraits of characters. It has been revealed that in many co-ordinate phrases the conjunctionless and conjunctive relation operates simultaneously, and the conjunction, as a rule, joins the last component and thus creates a shade of completeness in characterization of the characters. It is established that an important element of the short story is the protagonist's letter to his wife. It not only makes the composition of the work original, but is also a special means of revealing the image of Mykhailo. The letter also acquires a sacred meaning, because it unites three unfortunate fates at a distance. The linguistic and literary analysis made it possible to trace the close interaction between the organization of the syntactic level and the ideological orientation of the work.

Key words: short story (novel), artistic detail, psychologism, sentence, co-ordinate connection, co-ordinate phrases, copulative conjunctions, connecting relations, non-conjunction connection.

Постановка проблеми. У його творах є «якась щемлива незакінченість, неясність людських доль, що створює враження стихійного плину життя натомість літературної змодельованості» (Дзюба, 2006: 690) – так поціновує творчий доробок Григора Тютюнника Іван Дзюба. Справді, мала проза цього письменника вирізняється не лише багатством тем, а й високою художньою майстерністю розкриття наболілих проблем. Новела «Три зозулі з поклоном» вражає своїм малим обсягом, але в ній є все: глибокий ліризм переплетений з напруженим психологізмом, народна поетика з символікою та кодами, автобіографізм і лаконізм, що репрезентують безмежжя людських почуттів. Григор Тютюнник володів довершеним умінням вербалізації думки. Він сам уважав, що «якщо ти зайвим чи недописаним словом скалічив речення – ти скалічив і настрої твору, а разом з тим загальне враження. Речення художнє – як чаша терпіння. Воно повинно бути повним, але не переповненим» (Тютюнник, 1988: 68). Синтаксичний рівень аналізованої новели має свої особливості, оскільки запроєктований на розкриття внутрішнього світу героїв та їхніх переживань. Звертають на себе увагу сурядні конструкції, зокрема словосполучення, які в контексті цілісного речення націлені на розкриття художніх деталей твору. Однак студювання цих синтаксем залишається й досі поза увагою літературознавців та мовознавців.

Аналіз досліджень. Проза Григора Тютюнника поліаспектно представлена в працях вітчизняних науковців минулого й сьогодення. Досліджено й різні грані новели «Три зозулі з поклоном». Так, до проблеми психологізму твору зверталися у своїх наукових розвідках В. Азьомов, Г. Бійчук, А. Гаврильчук, Н. Тульчинська; проблемі символіки, кодів й концептосфери новели присвятили свої розвідки А. Горбань, Н. Бойко, О. Лихачова; мовний рівень, зокрема особливості синтаксису, представлено в працях С. Москаленко, Т. Огаренко, Т. Сіроштан. Варто зауважити, що більшість наукових праць спрямовані на аналіз семантичного рівня новели, тоді як формально-

граматичний рівень багатьох мовних одиниць залишений поза увагою.

Мета статті – проаналізувати особливості функціонування й смислового навантаження сурядних словосполучень як важливих компонентів синтаксичної організації новели Григора Тютюнника «Три зозулі з поклоном».

Виклад основного матеріалу. «Три зозулі з поклоном», з одного боку, є зразком класичної новели, де через лаконізм і штрихи передається глибинність почуттів, життєві колізії, а з іншого, – це справді новаторський твір щодо розкриття теми любові й та способу мовної організації, де переплітаються діалоги, спогади, лист як особлива мікроструктура, ремарки автора й притчевість самої оповіді. Особливим смисловим навантаженням наділені художні деталі, запроєктовані на експлікацію «Я» кожного героя. У теорії літератури художня деталь потрактовується як «засіб словесного та малярського мистецтва, якому властива особлива змістова наповненість, символічна зарядженість, важлива композиційна та характерологічна функція. Через деталь значною мірою виявляється спосіб художнього мислення митця, його здатність вихопити з-поміж безлічі речей чи явищ таке, що в сконцентрованому, спресованому вигляді економно і з великою експресивністю дає змогу виразити авторську ідею твору» (Громяк та ін., 2007: 718). Григор Тютюнник підібрав художні деталі так, що вони виформовують цілісний мікросвіт кожного персонажа. Як слушно зауважує А. Ткаченко, «у творах менших форм деталь більше виділяється, незрідка виступаючи ключовим образом; у ширших, панорамніших полотнах вона менше впадає в око, хоч теж відіграє вагому роль» (Ткаченко, 2003: 205). Спостережено, що кожен елемент характеристики сина, Марфи, Софії чи поштаря дядька Левка є важливим штрихом у створенні довершеного психологічного портрета.

Художня деталь у новелі вирізняється не лише своїм семантичним складником, а й формальною організацією. Автор послуговується короткими реченнями, до складу яких увіходять однорідні члени, що на формально-граматичному рівні є

сурядними словосполученнями. Незважаючи на те, що й досі з-поміж мовознавців немає уніфікованого погляду на статус сполучень слів із сурядним зв'язком, багато авторитетних вітчизняних лінгвістів відстоюють думку про необхідність виділення означених синтаксичних конструкцій в окремий повноцінний тип поруч із підрядними. І. Вихованець розглядає ці одиниці як «побудовані на основі сурядного зв'язку поєднання однофункційних компонентів» (Вихованець, 1993: 206). Примітно, що літературознавці, аналізуючи різні грані художніх творів, почасти ігнорують сурядні словосполучення як важливий семантико-стилістичний засіб. У новелі Григора Тютюнника, за нашими спостереженнями, ці синтаксеми залучені до портретотворення героїв.

Найпершим зі сторінок новели постає образ сина – наратора: *Я виходжу з-за клубу в новенькому дешевому костюмі (три вагони цегли розвантажив з хлопцями-однокурсниками, то й купив) і з чемоданчиком у руці* (Тютюнник, 2004: 355) – двокомпонентне словосполучення із єднальним відношенням *в костюмі і з чемоданчиком*, репрезентоване лексемами, що номінують деталі «тогочасного студентського побуту» (Шара, 2015: 132), розкриває типове життя молоді – вихідців із села. Постає «син» зображена лише декількома штрихами на початку й наприкінці. Прикметним є інше сурядне єднальне словосполучення у реченні *Підходжу ближче, вклоняюся Марфі й кажу через молоденькі сосни* (Тютюнник, 2004: 355), яке експлікує притаманні героєві позитивні моральні риси чемності й поваги до інших. Проте, як справедливо наголошують науковці, «його образ [сина – С. Л.] не є головним у творі, тому Григору Тютюннику не потрібно було детально змальовувати його зовнішність: кілька портретних штрихів, поданих у новелі, вирізьблюють найосновніше, найсуттєвіше: перед нами типовий студент, родом із села» (Шара, 2015: 132).

Лаконічно представлено й «портрет» Софії, дружини Михайла, але не з меншою психологічною напругою. У новелі натрапляємо лише на два речення – прямі характеристики героїні, у яких домінувальна роль належить сурядним словосполученням: *Дома мене стрічає мама, радіє, плаче і підставляє для поцілунку сині губи* (Тютюнник, 2004: 355) – перша замальовка її образу, доброї, чуйної та люблячої матері. Чотирикомпонентне словосполучення із синдетонним та асиндетонним типом зв'язку, який репрезентує єднальні відношення запроєктоване на передання материнського щастя від довгоочікуваної зустрічі. Друге словосполучення, на яке натрапляємо також на

початку твору, *Мама довго мовчить, потім зітхає і каже* (Тютюнник, 2004: 355), на відміну від попереднього, репрезентує образ Софії ніби в уповільненій зйомці. Невимовна радість від можливості обійняти сина після розлуки поступово переходить у стан ретроспективної згадки минулого життя. Як слушно зауважує І. Шара, у такий спосіб «вибудовується асоціативний ряд повільних і обережних послідовних рухів, що вказують на внутрішнє хвилювання, рух думки і почуття» (Шара, 2004: 133).

По-справжньому новаторським є образ Марфи Яркової. Найперше вражає ставлення Софії до неї, адже дружина Михайла не таїть злості чи ревностів, навпаки, їй шкода Марфу, бо жінка розуміє, що таке любов. У розкритті нещасної долі героїні також важливу роль відведено сурядним синтаксемам. Спочатку її образ подано в незвичному для читача ракурсі за допомогою єднального двокомпонентного словосполучення: *На танку Карпової хати стоїть Марфа Яркова і веде мене очима* (Тютюнник, 2004: 355). Далі кількома мазками зображено портрет: *Вона стоїть без хустки, сива, пишиноволоса, – колись її коси сяяли проти сонця золотом, тепер не сяють* (Тютюнник, 2004: 355). Автор звертає нашу увагу не на всю постать, а обирає тонку деталь жіночого образу – волосся, адже завжди жіноча врода асоціюється із красою її локонів. Письменник послуговується сурядними словосполученнями єднального відношення, але з імпліцитним контрастом: *без хустки, сива, (але) пишиноволоса* – у поданій синтаксемі втрачений блиск і колір ніби компенсується тим, що волосся ще пишне, дихає вродою; *сяяли, (але) тепер не сяють* – повний контраст, який письменник вибудовує за допомогою контрадикторного антоніма (слова, до якого додається префікс не- і яке не має точної визначеності) (Кочерган, 2001: 205). Інша подібної структури синтаксема зображує загальні контури зовнішності героїні: *Прийде на пошту, сяде на поріжку – тонесенька, тендітна, у блаженькій вишиваній сорочці й рясній спідничці над босими ногами, – і сидить, сяє жовтими кучерями з-під чорної хустки: втекла од молотарки, або косаря, за яким в'язала, або з лук, де сіно скиртують* (Тютюнник, 2004: 355–356). Майстерне застосування таких деталей уможливує візуалізацію портрета жінки. Послідовно розгортаючи сюжетну лінію, письменник з допомогою сурядних словосполучень екстраполює деталі увагу реципієнта із зовнішності героїні на її внутрішній світ. Особливим є ставлення Марфи до листа, який є своєрідним святим символом її любові. Уся сцена із очікуванням жаданої звістки

від Михайла сповнена сакральності й ритуальності. *Я тільки в руках піддержу, дядечку, і оддам* (Тютюнник, 2004: 356) – двокомпонентне сурядне словосполучення, у якому лівобічний компонент підсилений видільною часткою *тільки*, засвічує те, що для героїні уже за щастя хоча б просто потримати лист від коханого чоловіка, навіть якщо він адресований іншій жінці. Спочатку відчувається якась психологічна хворобливість у діях Марфи, адже інше словосполучення ще більше увиразнює сказане: *Вона хапає з Левкових пучок листа – сльози рясно котяться по щоках, – пригортає його до грудей, цілує у зворотну адресу...* (Тютюнник, 2004: 356). Але потім стає зрозуміло її поведінка, перед читачем розкривається уся краса, велич і святість чистої любові. Знаковим є сурядне словосполучення в реченні *Марфа, якщо поблизу не видно людей, нескоро віддає йому листа, мліючи з ним на грудях, і шепоче, шепоче* (Тютюнник, 2004: 356).

Важливою деталлю образу Марфи є її очі, які розкрито не в статистиці, а в дії через словосполучення *Сині Марфині очі запливають сльозми і сяють угору на дядька Левка – це синіші* (Тютюнник, 2004: 356). Недарма в народі кажуть, що очі – це дзеркало душі. Синь очей героїні відбиває глибину її чистих почуттів. Проекція руху очей на дядька Левка, який для неї є своєрідним провісником надії. Звертає на себе увагу словосполучення, яке репрезентує вдячність героїні за можливість «побути з коханим» на відстані, бо для неї лист, справді, невіддільний від самого Михайла. Її усамітнення з листом нагадує справжнє побачення. *Вона дістає з-за пазухи пожмаканого карбованця і вкладає Левкові у долоню – заради миті із річчю від Михайла Марфа ладна віддати навіть останню копійчину. Подібно до того, як після побачення закохані відчувають невимовне щастя, так і героїню наповнює окриленість від можливості потримати листа: *А Марфа біжить на роботу, птахою летить, щоб дов'язати до вечора свої шість кіп, і вітер сушить – не висушить сльози у її очах* (Тютюнник, 2004: 356–357). Такий портрет із художніми деталями нагадує витончений образ української сільської мадонни.*

Сокіл був, ставний такий, смуглий, очі так і печуть, чорнощі – такими штрихами з допомогою сурядного безсполучникового словосполучення змальовано Михайла, чоловіка, який поєднує в любовний трикутник долі двох жінок. Але цей трикутник особливий, без підлості, ревнощів чи злості, натомість наповнений щирими сльозами й чистотою почуттів. Незважаючи на те, що цієї людини поруч немає – Михайло десь на каторзі,

вона постає перед читачем прекрасним чоловіком та батьком зі світлою душею. Митець візуалізує означені риси малопримітними деталями, що репрезентовані такими сурядними синтаксемами: *А він затулить надбрів'я долонею і співає; Або до тебе в колиску всміхається та приколисує легенько* (Тютюнник, 2004: 357).

Образ Михайла якнайповніше, хоч і часто імпліцитно, репродуковано через його листа. Насправді відчувається, що шматок паперу і чоловік на далекому Сибіру – це ніби одна душа в двох іпостасях: людській подобі і в матеріальній, але сакральній речі. Лист – це уста, які промовляють до дружини, це уста, які цілує Марфа. З перших рядків автор зосереджує увагу читача на тих змінах, які сталися із ув'язненим чоловіком. Для цього використані два сурядних словосполучення: *Учора дав мені товариш скалку од дзеркальця, я глянув на себе і не впізнав*; далі для підсилення введено сурядне словосполучення із градаційним відношенням *Не тільки голова вся, а й брови посивіли* (Тютюнник, 2004: 358). У листі за допомогою сурядних синтаксем розкрито важливі деталі образу Михайла як чесного й порядного чоловіка: *Але я ніколи не казав неправди і зараз не скажу: я чую щодня, що десь тут коло мене ходить Марфина душа нещасна* (Тютюнник, 2004: 358). Завершальним акордом звучать слова героя, у яких передано глибокі й щирі почуття, які також згенеровані із сурядного єднального словосполучення: *Обіймаю тебе і несучу на руках колиску з сином, доки й житиму* (Тютюнник, 2004: 358).

Повною протилежністю Михайлу зображено чоловіка Марфи Карпа. У портреті цього персонажа натрапляємо на два сурядних словосполучення, які точно й влучно репрезентують його постать: *Сидить, у стелю дивиться; Товстопикий був, товстоногий* (Тютюнник, 2004: 357). Перед нами образ примітивної, навіть бездуховної людини, для якої на першому місці – можливість гарно поїсти. Влучно передано постать Карпа очима його ж дружини, де важливе навантаження на синтаксичному рівні мають також сурядні словосполучення: *Ото гляне, було, як він над галушками катується, зітхне посеред пісні й одвернеться, а сльози в очах – наче дві свічечки голубі* (Тютюнник, 2004: 357).

Висновки. Новела «Три зозулі з поклоном» вирізняється не лише своїм глибинним змістом, адже у творі кожне слово є важливою деталлю, кодом, а й своєрідною організацією синтаксичного рівня. Автор послуговується короткими чи обірваними реченнями, що надає тону оповіді

більш емоційного забарвлення й напруження. Особливе функційне навантаження мають сурядні словосполучення як складники речення. Вони є важливими засобами розкриття художніх деталей в образах героїв. Домінувальними є дво-, трикомпонентні словосполучення із єднальними відношеннями, де засобами конекції є сурядні сполучники *і, й*, а також безсполучниковість.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : Підручник. К., Либідь, 1993. 368 с.
2. Дзюба І. М. Слово про незабутнього. *З криниці літ. У 3 т. Т. 1. Статті. Доповіді. Рецензії. Передмови. Дещо про добрих сусідів і духовну рідню*. К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. С. 684–692.
3. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства : Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. К. : Видавничий центр «Академія», 2001. 368 с.
4. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Ковалів, В. І. Теремка. К. : ВЦ «Академія», 2007. 752 с.
5. Ткаченко А. О. Мистецтво слова : Вступ до літературознавства : Підручник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів. К. : ВПЦ «Київський університет», 2003. 448 с.
6. Тютюнник Г. М. Із щоденників і записників. *Вічна загадка любові. Літературна спадщина Григора Тютюнника. Спогади про письменника / упорядкув. та прим. А. Шевченка*. Київ, 1988. С. 25–136.
7. Тютюнник Г. М. Облога : Вибр. твори / передм., упорядкув. та приміт. В. Дончика. К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 584 с.
8. Шара І. М. Характеротворча функція портретних деталей у новелі Григора Тютюнника «Три зозулі з поклоном». *Наукові записки. Серія : Філологічні науки*. Випуск 142. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2015. С. 131–135.

REFERENCES

1. Vykhovanets I. R. (1993). *Hramatyka ukrainskoi movy. Syntaksys: Pidruchnyk*. [Grammar of the Ukrainian language. Syntax: Textbook]. Kyiv : Lybid. [in Ukrainian].
2. Dziuba I. M. (2006). *Slovo pro nezabutnoho*. [A word about the unforgettable]. *Z krynytsi lit. U 3 t. T. 1. Stati. Dopovidi. Retsenzii. Peredmovy. Deshcho pro dobrykh susidiv i dukhovnu ridniu*. – From the well of years. In 3 vols. Vol. 1. Articles. Reports. Reviews. Prefaces. Something about good neighbors and spiritual kin. Kyiv : “Kyiv Mohyla Academy”. 684–692. [in Ukrainian].
3. Kocherhan M. P. (2001). *Vstup do movoznavstva: Pidruchnyk dlia studentiv filolohichnykh spetsialnostei vyshchych navchalnykh zakladiv*. [Introduction to Linguistics: A textbook for students of philological specialties of higher educational institutions]. Kyiv : Academy Publishing Center. [in Ukrainian].
4. Hromiak R. T., Kovaliv Yu. I., Teremko V. I. (Eds.). (2007). *Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk*. [Dictionary of Literary Studies]. Kyiv : Academy Publishing Center. [in Ukrainian].
5. Tkachenko A. O. (2003). *Mystetstvo slova : Vstup do literaturoznavstva : Pidruchnyk dlia studentiv humanitarnykh spetsialnostei vyshchych navchalnykh zakladiv*. [The Art of the Word : Introduction to Literary Studies : A textbook for students of humanitarian specialties of higher educational institutions]. K. : “Kyivskiy univernsytet”. [in Ukrainian].
6. Tiutiunyk H. M. (1998). *Iz shchodennykiv i zapysnykiv*. [From diaries and notebooks]. *Vichna zahadka liubovi. Literaturna spadshchyna Hryhora Tiutiunyka. Spohady pro pysmennyka – The Eternal Riddle of Love. The literary heritage of Hryhor Tyutyunyk. Memories of the writer*. Kyiv. [in Ukrainian].
7. Tiutiunyk H. M. (2004). *Obloha : Vybr. tvory*. [Siege: Selected works]. Kyiv : “Pulsars”. [in Ukrainian].
8. Shara I. M. (2015). *Kharakterotvorcha funktsiia portretnykh detalei u noveli Hryhora Tiutiunyka “Try zozuli z poklonom”*. [The character-forming function of portrait details in Hryhor Tyutyunyk’s short story “Three Cuckoos with a Bow”]. *Naukovi zapysyky. Serii: Filolohichni nauky. – Scientific notes. Series: Philological sciences, 142*. Kirovohrad: RVV KDPU im. V. Vynnychenka. 131–135. [in Ukrainian].